

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपवहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
सम्बत २०६१ सालको दे.पु.नं. - ११८८

मुद्दा :- छूट पोखरी दर्ता कायम ।

लक्ष्मीकान्त चौधरीको छोरा धनुषा जिल्ला नगराइन गा.वि.स.-८ जटही बस्ने दिगम्बर चौधरी.....	१
ऐ. ऐ. वडा नं. ६ बस्ने जटही बस्ने सुभद्र चौधरी	१
ऐ. ऐ. बस्ने सुवालाल चौधरी	१
ऐ. ऐ. बस्ने बद्रीनारायण चौधरी	१
ऐ. ऐ. बस्ने पशुपति चौधरी	१ पुनरावेदक
ऐ. ऐ. बस्ने राजेन्द्र चौधरी	१ वादी
ऐ. ऐ. बस्ने जगतारण देवीको मुद्दा सकार गर्ने विनोद कुमार चौधरी	१
ऐ. ऐ. बस्ने तुलाकान्त चौधरी	१
ऐ. ऐ. बस्ने मनेजर चौधरी	१

विरुद्ध

धनुषा जिल्ला नगराइन गा.वि.स.-८ बस्ने बैद्यनाथ भाा.....	१ विपक्षी
ऐ. ऐ. बस्ने प्रमोद यादव	१ प्रतिवादी
ऐ. ऐ. वडा नं. ९ मा बस्ने जिवछ यादव	१
ऐ. ऐ. बस्ने छठू यादव.....	१
ऐ. ऐ. बस्ने रामसोभित यादव	१
ऐ. ऐ. बस्ने दिनेश महतो.....	१
ऐ. ऐ. बस्ने सन्तोष गोइत.....	१
ऐ. ऐ. बस्ने धैयकान्त मिश्र.....	१
ऐ. ऐ. बस्ने वुभावन कापर.....	१
ऐ. ऐ. बस्ने चलितर भियार.....	१

ऐ.ऐ. वस्ने सतु मरवैता यादव.....	१
ऐ.वडा न. ७ मा वस्ने महावीर कमती	१
ऐ.वडा नं ८ वस्ने चलितर भिनवार.....	१
ऐ.ऐ.वस्ने सोनफीसादा मुसहर.....	१
ऐ.ऐ.वस्ने हजारी मण्डल.....	१
ऐ.ऐ.वस्ने दशै मण्डल.....	१
ऐ.वडानं ८ मा वस्ने सिताराम सिरपलिया.....	१
ऐ.ऐ.वस्ने श्यामकुमार यादव.....	१
ऐ.वडा न. ७ मा वस्ने ललन मिश्र.....	१
ऐ.वडा नं ८ वसने रामउदगार यादव.....	१
ऐ.वडा नं ९ वसने रामअशिष कामती	१
ऐ.वडा नं ८ वस्ने जगरनाथी यादव.....	१
ऐ.ऐ.वस्ने शिवशंकर भ्ता.....	१
ऐ.वडा न ७ वस्ने भोगेन्द्र टाढिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने अवधेश मिश्र.....	१
ऐ ऐ वस्ने राजलालसादा मुसहर.....	१
ऐ.ऐ. वडा नं ९ मा वस्ने फगुनी कापर.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने मौजे भिन्नवार.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने हरेकृष्ण महतो	१
ऐ.ऐ.वस्ने मुक्ती यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने नमोनारायण मिश्र.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने फेकु यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने फकिर यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने जुगेश्वर मिश्र	१
ऐ.ऐ. वस्ने शिव यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने मकसुदन यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने जगन्नाथ यादव	१
ऐ वडा नं ७ मा वस्ने रामविनय मण्डल.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने खेलावन कामती	१
ऐ.ऐ. वस्ने रामचन्द्र सादा	१
ऐ.ऐ. वस्ने सोमित टाढिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने स्वगारथ टाढिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने वटोही ठाकूर.....	१

ऐ.ऐ. वस्ने राजेन्द्र टाढिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने चुलाई सादा.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने मोहित टाढिया.....	१
ऐ.ऐ. वडा नं ८ मा वस्ने चौठी वडवडिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने जनकदेव भिन्नवार.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने सुरेन्द्र सिरपलिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने राजेन्द्र यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने खरकत सिरपलिय.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने रामेश्वर कौडगिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने सियाकान्त पाठक.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने खेलावन सिरपलिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने राजदेव ठाकुर सोनार.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने रामनारायण भिन्नवार.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने हृदयकान्त पाठक.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने शिव भा.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने वटोही भा.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने फेकन वडवडिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने उपेन्द्र वडवडिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने उपेन्द्र भा.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने जिवछ भा.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने लक्ष्मी सादा.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने शोभाकान्त भा.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने शिवशंकर भा.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने विनोद सिरपलिया.....	१
ऐ.ऐ. वडा नं ९ मा वस्ने लखन यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने रतन कापर.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने भोली यादव..	१
ऐ.ऐ. वस्ने उमेसर यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने रामचन्द्र कापर.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने रामेश्वर मिश्र.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने मातवर मुखिया.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने पंचा यादव.....	१
ऐ.ऐ. वडा नं ८ मा वस्ने रामवृक्ष यादव.....	१

ऐ.ऐ. वस्ने सुवधा यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने वेचन वडवडिया यादव.....	१
ऐ.ऐ. वडा नं ८ वस्ने काशीकान्त भा १	१
ऐ.ऐ. वस्ने राजिन्द्र यादव	१
ऐ.ऐ. वस्ने दिलिप कुमार यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने प्रकाश यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने विपती यादव.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने देवेन्द्र मण्डल.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने वटोही मिश्र.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने वेचन सरवाख्या.....	१
ऐ.ऐ. वस्ने महेन्द्र भा.....	१
ऐ.ऐ. वडा नं ८ मा वस्ने देवनारायण ठाकुर.....	१

शुरु तह धनुषा जिल्ला अदालत

माननीय न्यायाधीश- श्री मोहनकृष्ण खनाल

पुनरावेदन तह :-माननीय न्यायाधीश- श्री नन्दराज अधिकारी

श्री मोहन प्रकाश सिटौला

पुनरावेदन अदालत, जनकपुर

पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६०।३।२६ को फैसलाउपर वादीको चित्त नबुझी यस अदालतमा मुद्दा दोहऱ्याउने निवेदन परी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहऱ्याउने निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

मूल पुरुष दुखरी भा दुर्गा दत्त भा दुई दाजु भाई भएकोमा दुखरी भालाई वि.स. १८५९ सालमा श्री ५ महाराजाधिराज गीर्वाणयुद्ध विक्रमबाट जिल्ला महोत्तरी प्रगन्ना काराडी मौजेबाट जटहीको ८५ विगाहा जग्गा कुश विर्ता बक्सेकोमा दुखरी भा निसन्तान स्वर्गे भएपछि निजको श्रीमती मीरा ओभाइन तथा दाजु दुर्गादत्त भालाई पुनः उक्त विर्ता श्री ५ बाट बहाली बक्स भई दुर्गादत्त भाको सन्तान हामी फिरादीहरू हौं हालसम्म खाई आएका छौं । विर्तापछि शिकारमा सरकारको सवारी हुँदा भाबाट चौधरी पदवी पाइआएका छौं । दुखरी भा निसन्तान स्वर्गीय हुनुभयो भने दुर्गादत्तका छोरा बोधकृष्ण र एकनाथ, एकनाथ निःसन्तान स्वर्ग हुनु भयो भने बोध कृष्णको चार छोरोमा फत्तनारायण कालिकादत्त , कृतनारायण र भैयालाल हुन । भैयालाल निःसन्तान , फत्त नारायणको चार छोरोमा प्यारे, दरवारी, नौवत र वृजलाल, कालिकादत्तका दुई छोरोमा विद्यानाथ र मुकुन्द हुन् भने कृतनारायणका तिन छोरोमा रंगी, भंगी र अवध हुन । भैयालालको श्रीमती वौवादाईले फत्तनारायणको माहिलो छोरा नौवतलाई धर्मपुत्र

बनाउदा नौवत मरी निजकै छोरा हरि चौधरीलाई धर्मपुत्र बनाए उक्त ८५ विगहा विर्ता भित्र जिजु बाजे बोधकृष्णले दुई पोखरी खनाई भोगचलन गरी आएकोमा बोधकृष्णको चार छोरा फत्तनारायण, कालिकादत्त कृतनारायण र भैयालालबिच अंशवण्डा हुँदा कुनै पनि पोखरी भैयालालको अंशभोगमा परेन । बाँकी तीन अशियारको अंशवण्डा हकमा रही भोगचलन गरी निजका सन्तान दरसन्तानमा हक हुँदै आई हामी फिरादीहरू आ-आफ्नो हकजति दामासाहीले बाडी खाएका छौं । भैयालालको श्रीमती बौवादाईले दुई पोखरीबाहेक सवा एघार विगहा जग्गा आफ्नो धर्मपुत्र हरि चौधरीलाई दिएको १९६० को रजिष्ट्रेशनबाट प्रष्ट छ , वि.स. १९९८ सालमा महोत्तरी अमिनीबाट उक्त ८५ विगहा जग्गा नापी भई उक्त सीमाभित्रको कि.नं १२३ र १२८ को दुई पोखरी तथा केही जग्गा अवण्डा रही अरु सम्पूर्ण जग्गाहरू आफ्नो अंश हकबमोजिम नापी कायम भएकोमा २०१६ सालमा विर्ता उन्मूलन हुँदा हामी विर्तावालले लगत दिई मालपोत समेत तिरेका छौं भने २०२१ सालमा ७ नं. फाँटवारी प्रस्तुत गर्दा कि.नं.१२३ र १२८ को पोखरी हामी फिरादीको हकभोगको भएको प्रष्ट छ । वि.स.१९९८ मा महोत्तरी अमिनीबाट नापनक्सा हुँदा कि.नं. १२३ रामसुन्दर सो दक्षिण नर सिंह सो पूर्व उत्तर डगर सो पश्चिमको ॥३३ पोखरी र कि.नं.१२८ को गाउँ बीचको रैतान बास मालसिमा सो पश्चिम महावद लक्षमणजी सो दक्षिण नौवतको सन्तान बाहेक आ-आफ्नो हक जति भोगचलन गरी आएकोमा विवाद थिएन, २०२६ सालको नापीमा सा.कि.नं.१२८ को २-६-४ को पोखरी गाउँ ब्लकमा परी नापी भएन भने सा.कि.नं.१२३ को ०-१८-० पोखरी २०२६।३।२९ मा सर्वे हुँदा जि.ध नगराइन गा.वि.स. वा.नं.६ (क) कि.नं.१५१ को १-५-१० कायम भई नापी हुँदा सा.कि.नं.१२८ जस्तै गाउँ ब्लकमा परेको भन्ने सम्झी दावी छुट हुन गएको तत्काल थाहा पाई ३५ दिनभित्रै छुट जग्गा दर्ता गरी पाउन निवेदन पटक- पटक दिँदा पनि मा.पो.का धनुषाबाट कार्यवाही भएन । कि.नं. १२३ को पोखरी हामी फिरादीको एकलौटी हकभोगको भएको र घटबढ भएपनि पोत तिर्दै जग्गा पोखरी भोग गर्दैआएका छौं । उक्त सा.कि.नं.१२३ को ०-१८-० जग्गा तथा पोखरी भोग गर्दै आएका छौं । उक्त साविक कि.नं.१२३ को ०-१८-० जग्गा तथा हाल कि.नं.१५१ को १-५-१० पोखरी बौवादाईको धर्मपुत्र नौवतको सन्तानबाहेक हामी फिरादीहरूका नाममा संयुक्त दर्ता गरी पाउन मा.पो.का.धनुषामा निवेदन दिँदा विपक्षीको समेत निवेदन परी हक बेहकमा नालेस गर्न जानु भनी जानकारी पाई यस अदालतमा आएका छौं उक्त नापी छुट भएको कि.नं.१५१ को पोखरी जग्गा हामी फिरादीहरूको नाममा हक कायम गरी संयुक्त दर्ता गरी जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा दिलाई अड्डैबाट चलन समेत चलाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको फिराद दावी ।

यिनै विपक्षीहरूले नागेन्द्र चौधरी समेत ६ जनालाई प्रतिवादी बनाई २०५० सालमा दे.नं.२२४६ का पोखरी खिचोला मुद्दा यसै अदालतमा कार्यवाहीयुक्त अवस्थामा

छ । गा.वि.स.को सिफारिश भनी अध्यक्ष एकजनाले मात्र गा.वि.स. सञ्चालक समितिको निर्णय तथा जानकारीबेगर अनधिकृत रूपमा उपलब्ध सिफारिश भन्ने कागजअगाडि सारी पोखरी आफ्नो नाममा दर्ता गराई पाउँ भन्ने मालपोतमा दिएको निवेदनमा हक बेहकमा निर्णय गराई ल्याउनु भनी मालपोतको निर्णय उपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) बमोजिम पुनरावेदन नगरी फिराद दायर गर्नुबाट पोखरीमा हक सिजना भै नसकेको र हक शून्य अवस्थामा द.नं.२२४६ का पोखरी खिचोला मुद्दा जन्म भएको प्रष्ट छ । प्रस्तुत नालेस हदम्याद र हकदैया बाहिर छ । जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(२) लाई टेकी कुनै विशेष ऐन वा सामान्य कानूनको म्यादभित्र फिराद नपरी कुनै अड्डा कार्यालयले नालेस गर्न जान भनी सुनाएको कारणले हदम्याद प्राप्त छ भन्न मिल्दैन । विवादित पोखरी विपक्षीका बाबु बाजे कसैको हकभोगमा नरही सर्वभोग्य थियो । गाउँले सबैले सदादेखि भोगचलन गरी आएको सार्वजनिक पोखरी हात पार्ने प्रयास गलत भूठा हो । वि.स. १८५९ मा श्री ५ गीर्वाणयुद्ध विक्रमबाट बक्सेको ८५ विगाह मध्येको जग्गामा विवादित पोखरी छ भन्ने पनि भुट्टा हो भने भावाट चौधरी थर कुन सरकारको मोहर लागी भएका हुन उल्लेख नगर्नु वास्तविकता त विपक्षी भारत दरभंगाबाट आएका चौधरी खानदानका हुन । थर परिवर्तनको भिनो प्रमाण नदेखाई महात्वाकाँक्षी रूपमा फिराद दायर गरेका हुन । पोखरी सार्वजनिक हो भन्न पोखरी खिचोला मुद्दाका प्रतिवादी महिकान्त चौधरीले जि.वि.स. धनुषामा दिएको निवेदनमा स्वीकारी तत्कालीन गाउँ पञ्चायत नगराइनले २०२३।१२।९ मा सञ्चालक समितिको बैठकले खर्च गर्ने भनी निर्णय गरी जिर्णोद्वार गराई सार्वजनिक दुर्गा मन्दिरको सञ्चालक समिति गठन गर्न विष्णुदेव कौडियाको अध्यक्षतामा बसेको बैठकले विपक्षहरूलाई सिफारिश गरेको पोखरी सार्वजनिक हो भनी प्रस्ताव पारित समेत गरेको छ । फिराद दावी खारेज गरी उक्त पोखरी सार्वजनिक कायम गरी कानूनी उन्मुक्ति प्रदान गरी पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकीर ।

जि.ध. नगराइन गा.वि.स. वा.नं. ६ सा.कि.नं. १२३ को ०-१८-० हाल कि.नं. १५१ को १-५-१० पोखरी समेतको जग्गा सदासर्वदादेखि नै वादीको पूर्खाहरूले राजाबाट ८५ विगाहा विर्ता पाएको जग्गा मध्यको पोखरी हो । हालसम्म भोगी आएका छन । निजहरूको नाममा दर्ता भै हक कायम हुनुपर्ने हो सार्वजनिक थिएन भन्ने समेत व्यहोराको वादीको साक्षी उदयकान्त भाले गरेको बकपत्र ।

वादी दावीको जग्गा निजी नभै सार्वजनिक जग्गा हो । सो जग्गामा भएका पोखरी र डिलसम्म सारागाउँलेले नै भोगी आई डिलमा दुर्गा मन्दिर र ब्रम्हस्थानमा पूजा अर्चना गर्दै आएका हुन । सरकारी अनुदानमा मर्मत सम्भार पनि भएको छ, अन्य सार्वजनिक काम र मन्दिर निर्माण पनि पूरा गाउँले नै गराएका छन । निजी गराउन

मात्र यो मुद्दा दिएका हुन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी रमाकान्त पाठकले गरेको बकपत्र ।

पोखरी जलकर १-५-१० छन् । डिलमा दुर्गा मन्दिर र ब्रह्मस्थान भएको सार्वजनिक गाउँलेकै हकभोगचलनमा छ । पोखरीको सुधार र मन्दिरको मर्मत गर्ने समेत गाउँलेहरू मिलीजुली नै गर्ने गरेका छन् । पोखरी सार्वजनिक हो वादीको भनाई भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्र.का साक्षी गणेशी यादव र फिरन भाले गरेको बकपत्र ।

जि.ध.नगराइन गा.वि.स. वा.नं ६ मा कि.नं. १२३ को ०-१८-० र हाल कि.नं १५१ को १-५-१० पोखरी डिल समेतको जग्गा वादीका पूर्वाहरूले नै भोगचलन गरी आएका छन् । सो पोखरी राजाबाट पाई वादीहरूका नाममा दर्ता भई निजहरूको हक समेत कायम हुनपर्ने हो । वादी भनाई साँचो र प्रतिवादीको भनाई भूठो हो भन्ने समेत व्यहोराको वादीका साक्षी सुरेन्द्र कामतीले गरेको बकपत्र ।

दावीको पोखरीका डिलमा दुर्गा मन्दिर , ब्रह्मस्थान सार्वजनिक मन्दिर रहेको र सो पोखरी वादीहरूका पूर्वाले नै खनाएको भए पनि मिन्हा भई सार्वजनिक उपभोगमा रहेको पोखरीलाई हालमा दर्ता गरी पाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्तैन भन्ने धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०५७।४।१ को फैसला ।

उक्त फैसलामा चित्त बुझेन । हाम्रो पूर्वाले खनाएको हुँदा हाम्रो निजी हुने हुँदा शुरूको फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम निजी पोखरी कायम गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीहरूको पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा साविक गाउँ पंचायत र हाल गा.वि.स.ले विवादका कि.नं. १५१ को पोखरी वादीहरूको हकभोगको भन्ने भएको र स्वयम जिल्ला अदालतको फैसलामा वादीकै दाताहरूले खनाएको भए पनि समाजलाई समर्पण गरी सकेको कारण वादी दावी नपुग्ने भन्ने उल्लेख भएकोमा समर्पण गरेको प्रमाण मिसिल संलग्न रहेका नदेखिएकोले छलफलका लागि प्रत्यर्थी भिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०५९।३।१० मा भएको आदेश ।

२०३१ सालमा भू.सु.लागू हुँदा सो विवादित पोखरी जग्गा सभै नापीमा दर्ता नगराउनु, फिल्डबुकमा जग्गाधनी उल्लेख नहुनु, साथै मौकैमा तिरो तिरी भोग गर्न नसक्नु जस्ता कार्यबाट वादीका पूर्वाले नै उक्त जग्गा एवं पोखरी सार्वजनिक भनी छाडिदिएको देखिन्छ, त्यस्तै अदालतको आदेशबमोजिम भएको नक्सा कुण्डली हेर्दा समेत उक्त पोखरीको दक्षिण र पूर्व डिलमा क्रमशः ब्रह्मस्थान र दुर्गा मन्दिर रहेको देखिँदा उक्त मन्दिरहरू सार्वजनिक रहेको तथा सो मन्दिरहरू बीचको पोखरी निजी भन्न मिल्ने समेत देखिएन । त्यस्तै उक्त विवादित पोखरी र ब्रह्मस्थान समेतको जिर्णोद्धार गराउने भनी गरिएको बैठकमा वादीहरू मध्येका सुभद्र चौधरी, सुशील चौधरी र सुवालाल

चौधरी समेत उपस्थित भई स्थानीय गा.वि.स.अध्यक्षको अध्यक्षतामा सञ्चालित बैठकले नै दुर्गा मन्दिरको जीर्णोद्धार गर्ने समिति स्थापना गरेको समेत कार्यवाह उक्त मन्दिर र पोखरी सार्वजनिक रहेको कुरामा विवाद देखिँदैन । तसर्थ साविक कि.नं. १२३ को हाल सर्भेको कि.नं. १५१ को पोखरी जग्गामा वादीको हक पुग्ने नभई सार्वजनिक प्रयोगमा भई आएको पुष्टि भएकोले विवादित पोखरी वादीको नाउँमा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी गरेको शुरु धनुषा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।३।२६ को पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला ।

वि.स.१८५९ सालमा हाम्रा पूर्वाले श्री ५ गीर्वाणबाट कुश विर्ता प्राप्त गरी वि.स.१९९८ सालको नापीमा कि.नं १२३ मा दर्ता भएपछि आ-आफ्ना अंश भागअनुसार भोगचलन, तिरो मालपोत बुझाई आएको हुँदा उक्त सम्पत्ति हाम्रो सम्पत्ति हो भन्ने कुरालाई पुनरावेदन.अदालत समेतले स्वीकार नै गरेको छ । उक्त अचल सम्पत्ति पोखरीमा हाम्रो पूर्वाले सार्वजनिक प्रयोगको लागि हक छोडी दिएको होइन, अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण हुन कानूनबमोजिमको लिखत गरी कानूनी रित पुऱ्याई हक हस्तान्तरण हुनुपर्ने हुन्छ, प्रस्तुत विवादमा हाम्रा पूर्वाले विधिवत रुपमा हक हस्तान्तरण नगरेको अवस्थामा सार्वजनिक प्रयोगको लागि छाडिदिएको भनी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । त्यस्तै हामीहरूले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २३ अनुसार ७ नं. फारम भरेका छौं, विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ बमोजिम रैकरमा परिणत गरेका छौं , यस्को तिरो मालपोत भूमिप्रशासन ऐन, २०२४ हाम्रो जिल्लामा लागू हुनुभन्दा अगावै देखि २०२६ सालसम्मको मालपोत तिरो साल सालै तिर्दै बुझाउदै आएका थियौं । नापी लागू भएपछि जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा लिन छुट भएका कारणबाट तिर्न बुझाउन नपाएको हो । साथै उक्त विवादित पोखरी जग्गा हाम्रो निजी हकभोगको हो, उक्त जग्गा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को सार्वजनिक जग्गाको परिभाषाभित्रको पनि होइन, तसर्थ उक्त विवादित कि.नं.१५१ को जग्गा आफ्नो नठहरयाउने गरी गरेको शुरु तथा सोलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी वादी दावी बमोजिम न्याय निरोपण होस् भन्ने समेत व्यहोराको वादीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको मुद्दा दोहऱ्याई पाउँ भन्ने निवेदन ।

यसमा विवादित पोखरी मिन्हा गराई सकेको आधार प्रमाण पेश हुन नसकेको र विवादित पोखरीको डिलमा दुर्गा मन्दिर तथा ब्रम्हस्थान सार्वजनिक रुपमा बनाएको भनी गा.वि.स.बाट निर्णय भएको माइनट बुकको सक्कल यी वादीलाई अ.वं. ७८ नं अनुसारको प्रक्रिया अवलम्बन गरी प्रमाणमा लिनुपर्नेमा सो गरेको नदेखिँदा पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसलामा अ.वं.७८ न. को त्रुटि विद्यमान रहेकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) क अनुसार प्रस्तुत मुद्दामा दोहऱ्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षीलाई भिकार्ने नगराइन गा.वि.स.को २०५२।१।०।२ र २०५२।१।१।३

को सक्कल माइनट बुक उक्त गा.वि.स.बाट भिकाई अ.वं.७८ नं अनुसार वादीलाई सद्दे कीर्तेमा सुनाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६१।१०।१३ को आदेश ।

यसमा मिति २०६१।१०।१३ गते संयुक्त इजलासबाट निस्सा प्रदान हुँदा विपक्षीलाई भिकाई नगराइन गा.वि.स.को मिति २०५२।१०।२ र मिति २०५२।११।१३ गतेको सक्कल माइनट बुक समेत भिकाई वादीलाई सद्दे कीर्तेमा अ.वं. ७८ नं. बमोजिम सुनाई बयान गराउने भन्ने आदेश गरेको देखियो । तर उक्त आदेश अनुसार अ.वं. ७८ नं. को प्रक्रिया अपनाएको नदेखिएकोले पूर्व आदेशानुसार अ.वं. ७८ नं. को प्रक्रिया पूरा गरी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।११।२९ को आदेश ।

मिति २०५२।११।१३ गतेको जिल्ला धनुषा नगराइन गा.वि.स.को सक्कल सल्लाहकार सभा पुस्तिकाको निर्णय नं १ को वडवडिया पोखरी हामीहरूको हकभोगको हो । हाम्रो हकभोगको पोखरीलाई सार्वजनिक गर्ने अधिकार कथित बैठकलाई कुनै कानूनले दिएको छैन । पूर्खा दुखरी भन्ने दुखसका पालादेवी हामीहरूको भोगचलनमा रहिआएको छ । अरु कसैको हकभोगचलनमा छैन । गा.वि.स. अध्यक्ष विष्णुदेवलाल कडोगियाको अध्यक्षतामा बसेको बैठक पूर्णतः जालसाजी हो । हाम्रो तर्फबाट २०५०।७।१९ को गा.वि.स.नगराइनको पत्रानुसार मालपोत कार्यालयमा सिफारिश भए अनुसार हामी मालपोत कार्यालयमा जाँदा हक वेहकमा नालिस गर्न अदालत जानु भनेपछि हामी मुद्दा गर्न गएका हौं । हामीलाई २०४१।१२।२९ र २०५०।७।१९ गरी दुई पटक गा.वि.स.अध्यक्षको हैसियतले विष्णुदेव लाल कडोगियाले दूई वटै सिफारिशलाई वदर गरी हाम्रो हकभोगको पोखरीलाई सार्वजनिक गर्न अधिकार छैन । जालसाजी गर्नु भएको हो । निज विष्णुदेव लालले कोको संग मिली कथित बैठक बसी जालसाजी गर्नु भएको हो त्यसको पूरै ठेगाना खुलाई कारवाहि तथा सजाय गरी पाउँ । निर्णय नं १ मा फिल्डबुकको विवरणमा जिल्ला पंचायत कार्यालयबाट हामीले फिल्डबुक उतार लिंदा सोमा त्यस्तो केही लेखिएको छैन । निर्णय नं १ को जानकारी हामीलाई छैन भन्ने वादी वा.स. सुखचन्द्र चौधरीको मिति २०६४।३।२६ मा भएको वयान ।

मिति २०५२।११।१३ मा भएको निर्णय जालसाजी नभै सद्दे साँचो हो । उक्त मितिमा सो माइनट गा.वि.स. अध्यक्ष विष्णुदेवलालको कार्यालय नगराइनमा भएको हो । उक्त पोखरी साविकदेखी सार्वजनिक रुपमा सवैले भोगचलन गर्दै आएका हुन । पोखरीको दक्षिण पट्टिडिलमा साविकदेखि ब्रम्हस्थान देवताको मन्दिर थियो । सोही पोखरीको पूर्वपट्टि डिलमा सार्वजनिक स्कूल थियो । स्कूल हटेपछि सोही सार्वजनिक ठाउँमा दुर्गा मन्दिरको स्थापना भएको हो । सो विवादित पोखरी कसैको भोगचलनमा नभै सार्वजनिक हा । २०४१।१२।२९ र २०५०।७।१९ मा पठाएको पत्र भूढा हो । २०५२

साल फाल्गुन १३ गतेको भेलाले गरेको निर्णय सद्दे साँचो हो । जालसाजी होइन । माइनुट जालसाजी भन्नेलाई नै सजाय गरी पाउँ भन्ने प्रतिवादी वा.स. मकसुदन यादवको यस अदालतमा भएको मिति २०६४।३।२६ को वयान ।

यसमा प्रत्यर्थीको वारेस मकसुदन थारुले २०६६।१०।११ देखिको तारेख गुजारी बसेको र थाम्ने थमाउने म्याद बाँकी नै रहेकोले हेर्न मिलेन पुनः पेशी सूचीमा चढाई लगाउको मुद्दा साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६६।११।३ को आदेश ।

नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत छुट पोखरी दर्ता मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेव यादव र हरिहर दाहालले विवादको पोखरी पक्षका पूर्वाले खनाएको तथ्यमा पुनरावेदन अदालत समेत सहमत छ । २०१६ सालमा विर्ता उन्मूलन ऐन लागू हुँदा प्रत्येक व्यक्तिले आफ्ना जग्गाको विवरण पेश गरेको देखिन्छ । २०२२ सालमा भू.सु. मा फाँटवारी भर्दा अंशियारहरूले उक्त कि.नं १२३ को जग्गा सबैका नाउमा भरी आएको देखिन्छ । कि.नं १२३ र १२८ को पोखरी पक्षहरू बीच वण्डा नभई अवण्डा राखिएको देखिन्छ । कि.नं १२३ को पोखरी पक्षको हकभोगको भनी तत्कालीन गाउँ पचायतबाट र पछि गाउँ विकास समितिबाट सिफारिश भएकोमा पछि सोही गा.वि.स.ले सार्वजनिक भन्न मिल्ने देखिँदैन । पोखरी सार्वजनिक प्रयोजनका लागि पक्षका पूर्खा तथा पक्षले छोडेको होइन, छैन । मालपोत मिन्हा समेत गराएको छैन। मालपोत तिरी आएको देखिन्छ । पोखरी सार्वजनिक भए गाउँ विकास समितिले उपभोग गरेका वा ठेक्कामा लगाएको प्रमाण विपक्षीबाट प्रस्तुत हुनुपर्नेमा सो भएको छैन । धेरै जनले सार्वजनिक पोखरी भन्दैमा व्यक्तिको निजी हकभोग समाप्त हुँदैन । यसका निमित्त कानूनी मार्ग अवलम्बन गर्न पर्ने हुन्छ। पोखरीको डिलमा भएको मन्दिर पक्षले बनाएको हो । मन्दिरमा आफूले मात्र पूजा नगरी सर्वसाधारणले समेत पूजा गर्ने भएको कारणले मात्र पोखरी सार्वजनिक हुन सक्तैन । पक्षका पूर्खा तथा पक्षले पहिलेदेखि सार्वजनिक प्रयोगका निमित्त लिखत गरी तथा व्यवहारतः समर्पण गरेको समेत नहुँदा विवादित पोखरीमा पक्षको हक कायम हुनपर्छ भन्ने बहस गर्नु भयो ।

प्रत्यर्थीतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कमलनारायण दास र अधिवक्ता श्री सतीशकुमार भाले अदालतबाट निस्सा प्रदान हुँदा जति विषयमा आदेश भएको छ, सोही वुँदामा सीमित हुनपर्ने हुन्छ । सबै विषयमा यो अदालत प्रवेश गरी निष्कर्षमा पुग्न नमिल्ने हुँदा विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताको बहस सो प्रश्नमा सीमित रहेको देखिएन । विपक्षी वादीहरू एकातर्फ कि.न. १२३ र १२८ को पोखरी अवण्डा राखिएको थियो भन्नु हुन्छ, अर्को तर्फ ७ नं फाँटवारीमा कि.नं १२३ प्रत्येक व्यक्तिका नाउमा क्षेत्रफल छुट्ट्याई विवरण उल्लेख गरेको भन्ने देखिन्छ । यसबाट

वादी दावी पत्यारलायक छैन । २०२६।३।२९ मा नापी हुँदा पोखरी नापी हुन के कति कारणले वादीका नाउँमा नापी हुन सकेन, सो स्पष्ट छैन । विवादित पोखरी डिलमा दुर्गा मन्दिर, ब्रम्हस्थान, प्राथमिक विद्यालय समेत सञ्चालनमा छ । ती संरचना वादीकै तर्फबाट तयार भएको देखिँदैन । सार्वजनिक प्रकृतिको जग्गामा हक छाडेको लिखतको अनिवार्यता छैन । तत्कालीन गाउँ विकास समितिले वादीको हकभोगको पोखरी हो भनी भूलवश सिफारिश भयो भन्ने पछिल्लो पत्र उपर वादीको दावी छैन । विवादित पोखरी गाउँका सर्वसाधारणले साविक देखि नै प्रयोग गरी आएका हुँदा निजी नठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै हुँदा सदर होस् भन्ने बहस गर्नु भयो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीले प्रस्तुत गर्नु भएको तर्कपूर्ण सारगर्भित बहस जिकीर सुनी पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने प्रश्नमा त्यस्मा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ ।

यस सन्दर्भमा मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा श्री ५ गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहदेवबाट हाम्रा पूर्खा दुखरी भालाई वकस भएको ८५ विगाह कुश विर्ता जग्गामा जीजु वाजे बोधकृष्णले खनाएको दुई वटा पोखरी अवण्डा रहने गरी संयुक्त रही आएकोमा सर्वे नापीमा सा.कि.न १२८ को पोखरी गाउँ इलाका (व्लक)मा परी नाप नक्सा भएको र सा.कि.न.१२३ को पोखरी पनि गाउँ ब्लकमै परेको ठानी सो बाहेक अन्य जग्गाको धनीपूर्जा प्राप्त भयो । सा.कि.नं १२३ को ज.वि.०-१८-० पोखरी गाउँ ब्लकमा नपरेकोले उक्त पोखरी गा.वि.स. नगराइन वडा नं ६ (क) कि.न. १५१ को ज.व. १-५-१० कायम भएको कित्ता हाम्रा उक्त १२३ संग भिडेको हुँदा छूट दर्ता गरी पाउँ भनी मालपोत कार्यालय धनुषामा निवेदन दिई कार्यवाही हुँदा तुलाकान्त चौधरी समेतको निजी पोखरी नभै सार्वजनिक हो भनी द.नं ११२५ मिति २०५३।१।२० मा जगन्नाथ यादव समेत ८८ जनाले मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिएका र गाउँ विकास समिति नगराइनका अध्यक्ष विष्णुदेव कौडगियाको अध्यक्षतामा बसेको बैठकले समेत उक्त पोखरी सार्वजनिक भनी निर्णय गरेको निर्णय पुस्तिकाको प्रतिलिपिको उल्लेखन मालपोत कार्यालय धनुषाको मिति २०५३।१।२३ को निर्णयमा देखिन्छ । उक्त कार्यालयले दुवै पक्ष बीच हक वेहकको प्रश्न उठेको हुँदा अदालतबाट हक कायम गराई ल्याएका बखत ठहरे बमोजिम हुने भनी हक कायमका लागि अदालत जान सुनाउने गरी च.न. ५६८६ मिति २०५३।१।२३ मा दिएको जानकारी पत्रका आधारमा प्रस्तुत मुद्दाका वादीहरूले शुरु अदालतसमक्ष हक कायमतर्फ फिराद गरेको देखिन आयो ।

शुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट विवादित पोखरीको आकार प्रकृति हेर्दा वादीका पूर्खाले सार्वजनिक हितको निमित्त खनाएको देखिएको र हाल सो पोखरी सार्वजनिक रुपमा प्रयोगमा आएको देखिएको हुँदा सार्वजनिक प्रयोगमा आएको कुरा स्वीकृत भइसकेको स्थितिमा सो पोखरीलाई हाम्रो नाउमा दर्ता गरी पाउँ भन्ने वादी दावी कानून

संगत नहुँदा वादी दावी पुग्न सकदैन भन्ने मिति २०५७३१४ मा फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट समेत जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्‍याएको पाइयो । सो उपर वादीको न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) को अवस्था विद्यमान रहेको हुँदा दोहोर्‍याई पाउँ भनी निवेदन पर्दा विवादित पोखरी मिन्त्र गराएको प्रमाण पेश हुन नसकेको, पोखरीको डिलमा दुर्गा मन्दिर र ब्रम्हस्थान सार्वजनिक रुपमा बनाएको भनी गा.वि.स.बाट निर्णय भएको माइन्ट वुकको सककल वादीलाई अ.व.७८ नं. बमोजिम नसुनाई प्रमाणमा लिएको त्रुटिपूर्ण हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)क अनुसार दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान भएको पाइन्छ । साथै २०२३१२१९ र २०५२१११९३ माइन्ट वादीलाई अ.व.७८ नं वमोजिम यस अदालतमा सुनाउदा सद्दे व्यहोराबाट खडा न भै हाम्रो हक मेटाउन तयार भएको भन्ने सनाखत वयान समेत भएको पाइयो । पुनरावेदक वादीले यस अदालतसमक्ष सनाखत वयान गर्दा मिति २०२३१२१९ र २०५२१११९३ मा तत्कालीन नगराइन गाउँ पंचायत (हाल गाउँ विकास समिति) बाट भएका उक्त निर्णयहरू जालसाजी हो भन्ने वयान गरेको पाइन्छ ।

प्रस्तुत विवादमा उल्लिखित सम्पत्ति २०२६३१२९ मा नापी हुँदा वादीहरूको नाममा फिल्डवुकमा समेत नचढी दर्ता हुन नसकेकोमा छूट दर्ता भनी मालपोत कार्यालयमा प्रवेश गरी २०५३१२३ मा हक वेहकमा जान सुनाइएको आधारमा अदालत प्रवेश गरेको पाइन्छ । यस स्थितिमा सर्वप्रथम छूट दर्ता मानिने कानूनी व्यवस्थाको विवेचनापछि मात्र विवादभित्र प्रवेश गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । यस सम्बन्धमा मालपोत ऐन२०३४ को दफा ७(२) को पाँचौँ सशोधनपूर्वको अवस्थाको अध्ययन गर्दा यसमा लेखिएको छ “जग्गा (नाप जाँच) ऐन २०१९ बमोजिम नापी नक्सा भएको जग्गाको दर्तासम्म छूट भएकोमा मालपोत कार्यालयले दर्ता गर्न सक्नेछ” । यही दफा ७(२) लाई २०५४।६।२६ मा भएको पाचौँ सशोधनले “जग्गा (नाप जाँच) ऐन, २०१९ बमोजिम नाप नक्सा भएको कुनै जग्गा दर्ता गर्नसम्म छूट भएकोमा उक्त जग्गाको साविक दर्ता, तिरो र भोग समेतको आवश्यक छानवीन गरी तोकिएबमोजिमको समितिको सिफारिशमा तोकिएको प्रक्रिया अपनाई मालपोत कार्यालयले त्यस्तो जग्गा दर्ता गर्न सक्नेछ । त्यस्तो दर्ता सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयले निवेदन परेको मितिले दुई वर्ष भित्र अन्तिम टुंगो लगाई सक्नु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ । मालपोत ऐनभन्दा अगाडि बहाल रहेको भूमिप्रशासन ऐन, २०२४ को जग्गा दर्ता सम्बन्धमा व्यवस्था गर्ने दफा ४ समेतमा छूट दर्ता सम्बन्धी कुनै व्यवस्था रहेको पाइन्छ । वादीहरूको छूट दर्ताको निवेदन पर्दा र अदालतमा जान सुनाइदा बहाल कानूनी व्यवस्थाले समेत दर्तासम्म छूटेको अवस्थामा मात्र प्रक्रिया अगाडि बढ्ने मानेको छ ।

मालपोत ऐन, २०३४ को पाचौँ सशोधनपूर्वको व्यवस्थाका “दर्तासम्म छूट भएको” भन्ने शब्दहरूबाट छूट दर्ताका लागि सशर्त प्रयोगको तजवीजी प्रावधान रहेको प्रष्ट छ । तसर्थ जग्गा छूट दर्ताका लागि दावी गर्नेले सर्वप्रथम दर्ता हुन छुटनाको औचित्यपूर्ण आधार देखाउन सक्नुपर्दछ । जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ बमोजिम हुने नापी सुटुक्क हुने नभई सो ऐनको दफा ३ बमोजिम आदेश जारी गरेर मात्र गरिन्छ । नापी पश्चात् आफ्नो भोगचलन स्वामित्वको सम्पत्तिको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा प्राप्त नभएको अवस्थामा जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८(२) ले तोकिदिएको म्यादभित्र कारणसहित उजूरी दावी गरियो गरिएन भन्ने कुरा पनि छूट दर्ताको औचित्य स्थापित गर्न आवश्यक हुन्छ । विधिकर्ताले कुनै पनि प्रावधान अकारण राख्दैन । सार्वजनिक सूचनापश्चात गरिने नापीको कार्यमा सोही जिल्ला, अझ सोही गा.वि.स. अझ यो भन्दा वढी सोही वडाका अन्य घरजग्गा सम्पत्ति नापी गराउन सक्नेले नापीमा आफ्नो भनिएको सो सम्पत्ति लेखाउन देखाउन छूट भएको र जग्गा नाप जाँच ऐनको दफा ८(२)बमोजिमका दायित्वपूरा गर्न नसक्नाका औचित्यपूर्ण आधार देखाउनै पर्छ । यी कुराको प्रतीतलायक कारण देखाउन सकेन भने अन्य पक्षमा प्रवेश गरिरहनै पर्दैन । छूट दर्ताको मागमा दर्ता छूटन जाने कारण भएको स्थापित भएपछि मात्र निवेदकका हकसम्बन्धी प्रमाणको अवलोकन गरिने दोस्रो चरणमा प्रवेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

नापी हुँदा फिल्डबुकमा पर्ति ऐलानी, वगर, वन जंगल पाटी पौवा, पोखरी समेतका सार्वजनिक प्रयोगका स्वरुप जनिन्छ र तत्काल सम्बन्धित व्यक्तिले कुनै कारवाही नचलाई दशकौँ पछि सो जग्गा नापी छूट वा दर्ता छूट भएछ भन्छ र उसको भोगचलनको कुनै आधार देखिन्न भने पनि मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) र जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९को २०५६।३।७ को आठौँ सशोधनद्वारा थपिएको दफा ६(ख) को परिधिभित्र यो माग दावी पर्दैन ।

प्रस्तुत विवादमा पनि विवादित पोखरी २०२६ सालमा वादी समेत कसैको नाममा नापीको फिल्डबुकमा नजनिई सार्वजनिक प्रकृति जनिएको छ । गाउँ ब्लकमा परेको भई नापी नभएको आफूले सम्भेको वादीको कथन छ । तर सोही पोखरी रहेको धनुषा नगराईन वडा नं ६ मै वादीमध्येका एक जना बाहेक सबैको घर बसोवास रहेको फिरादमा निजहरूले लेखेको वतनबाटै देखिन्छ । सामूहिक फिराद दिने मध्येकै वा.नं ८ मा बस्ने एक जना वादीको बसोवास पनि गा.वि.स. नगराइनमा नै देखिन्छ । सोही वडाका अन्य जग्गा निजहरूले नापी गराइ जग्गाधनी प्रमाण पूजा लिएको मिसिलबाट देखिन्छ भने पोखरी नापी नभएको भ्रममा परेको भन्ने कथन छूट दर्ताका लागि औचित्यपूर्ण हुन सक्दैन प्रमाणका लागि आएको निषेधाज्ञा मुद्दाको नक्सामा वादीहरूको घर र विवादित पोखरी लगभग जोडिएको अवस्थामा देखिन्छ । सम्पत्तिको खोजी यथासमयमा गर्नु सम्पत्ति आफ्नो हो भन्ने दावी गर्नेको दायित्व हो । समयको लामो

अन्तरालले छूट दर्ता गरिपाउँ भन्ने दावीमा प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ । जग्गा मिच्नेको १८ नं र जग्गा पजनीको साविक २ वर्ष र २०३४। ९।२७ को सशोधनपछिको थाह पाएको ६ महिने हदम्याद सम्बन्धी व्यवस्था पनि छूट दर्ताका सम्बन्धमा विलकुलै असान्दर्भिक होइनन् । जग्गाको विषयमा दावी गर्न विधिकर्ताले थाह पाएको ६ महिने सीमा अकारण राखेको होइन । देख्ने बुझ्ने र अनुभव गर्न सकिने कुरा सोही समयमा थाह पाएको मान्नु पर्ने हुन्छ । थाह पाएको मनोगत मितिलाई मान्यत दिनु मिल्दैन ।

यसरी एकातिर नापी छूटको औचित्य वादीले स्थापित गर्न नसकी छूट दर्ता माग गर्ने पहिलो आधार नै वादी पुनरावेदकले गुमाएको स्थिति छ भने अर्को आधारभूत शर्तका रूपमा रहेको विवादित पोखरीमा वादी पक्षको भोगचलन देखिन्न । अदालतबाट भएको नक्सामा सो स्थलमा मन्दिर र देवस्थल देखिन्छ भने सोही जग्गामा साविकमा प्राथमिक विद्यालय सञ्चालन भएको तथ्यले पनि मिसिलमा प्रवेश पाएको छ ।

छूट दर्ता दावीकर्ताको अधिकारको विषय नभई राज्यले दिएको सुविधा हो । भूमिप्रशासन ऐन २०२४ मा नभएको व्यवस्थालाई मालपोत ऐन, २०३४ ले हाल दर्ता मांग भएको सम्पत्ति व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता हुन सबै प्रक्रिया पुगेको, सो सम्पत्तिमा निजको भोग देखिएको, हकको विनिश्चित स्रोत पनि भएको तर “दर्तासम्म” छूटेको अवस्थामा दर्ता गरिदिन सक्ने तजवीजी अधिकार जग्गा दर्ता गर्ने निकायलाई सुम्पिएको हो । यो दफा ७(२) को व्यवस्थाको दुरुपयोगलाई रोक्न २०५४।१।२६ को सशोधनले समितिको सिफारिशमा निर्धारित तथा आवश्यकीय छानवीनलाई अनिवार्य मान्दै छूट दर्ता गरिदिने पर्ने काम वाध्यात्मक नभई तजवीजी रूपमा गर्न सकिने प्रवन्ध गरियो । मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ३ ले नापी नक्सा गर्न छूट भएको जग्गा दर्ता गर्ने विषयमा समेत सतर्कताका प्रावधान राखेको छ । यसै नियमावलीको २०५५।१।१३ मा तेस्रो सशोधन गरी थपिएको नियम ४ क ले दर्ता गर्न सम्म छूट भएका जग्गा दर्ता गर्ने कानूनी व्यवस्थालाई अनियन्त्रित रूपमा नछाडी निश्चित कार्यविधि अवलम्बन गर्ने पर्ने प्रावधान राखेको छ ।

यस नियमअन्तर्गत छूट दर्ताका लागि सरकारद्वारा तोकिएको म्याद सार्वजनिक स्वरूप लिई सकेका सम्पत्ति व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गरिदिने उद्देश्यले गरिने नभई व्यक्ति विशेषको भोगचलन हक स्वामित्वको संरक्षणका लागि हो । दशकौं दशक पछिसम्म छूट दर्ताको प्रक्रिया चालू राख्ने विधिकर्ताको मनशाय होइन । विधिकर्ताको यो सतर्कताले दर्ता छुटनुको भरपर्दो औचित्यपूर्ण आधार दावीकर्ताले प्रस्तुत गरेपछि मात्र निजको सो जग्गामा भोगचलन स्थापित रहे नरहेको हेर्नुपर्ने कुराको पुष्टि हुन्छ । तदपश्चात सो जग्गाको नापीको स्थितिलाई दृष्टिगत गर्दै निजले पेश गरेको प्रमाणको विश्लेषण गर्नु पर्ने हुन्छ । सन्दिग्ध र अर्थ्याउनु पर्ने खालका प्रमाण कुनै पनि व्यक्ति विशेषको स्वामित्वका निर्धारक तत्व हुन सक्दैनन् । यस सन्दर्भमा दावीकर्ताको आचरण

र व्यवहारलाई मूल्याङ्कन गरेर मात्र छूट जग्गा दर्ता हुने वा नहुने कुरा कारणसहित निर्णयकर्ताले निष्कर्ष निकाल्नु पर्दछ । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२)को सशोधन पूर्व तथा हालको कानूनी व्यवस्थाको मनसाय यही हो ।

यस सम्बन्धमा मिति २०२३।१।१९ गते तत्कालीन नगराइन गाउँ पंचायतमा प्रधान पंच कमलाकान्त चौधरीको सभापतित्वमा बसेको निर्णयको क्रम संख्या ३ मा लघु सिचाई योजनाअन्तर्गत जिल्ला पंचायतबाट पाइने रुपैयामा पोखरा (पोखरी) जीर्णोद्धार गर्ने व्यवस्था गर्ने कार्य सूचीमा “लघु सिचाई योजनाअन्तर्गत पोखरा(पोखरी) जिर्णोद्धार गराउनलाई मिलेको र मिल्ने रु मध्ये आधी नगराइन गाउँको सामूहिक पोखरा मखनाँहीमा लगाउने र आधी रु जटही गाउँको दक्षिणतर्फको ब्रम्हस्थान ठाउँको पोखरामा लगाई जिर्णोद्धार गराउने । यो जटहीको ब्रम्हस्थान पोखराको अव उप्राप्त जलकर मात्रको व्यवस्था पंचायतले गर्ने छन्” भन्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएको पाइन्छ । यो निर्णय विवादित पोखरीसंग सम्बन्धित रहेको पक्षमा वादीको पनि इन्कारी छैन । वादी पक्षका तर्फबाट उपस्थित बरिष्ठ अधिवक्ताहरूले तत्कालीन गाउँ पंचायतको प्रस्ताव संख्या ३ को निर्णयमा उल्लेख भएका वाक्यहरूमा नीलो र कालो मसीको प्रयोग गरिएको छ । कालो मसीको अक्षरहरू खाँदेर सीमित स्थानमा साना अक्षरहरू लेखिएका छन् । २०२३ सालमा उल्लेख नगरिएको व्यहोरा पछि लेखिन गई पहिलादेखि नै पोखरी सार्वजनिक प्रयोगमा आइसकेको व्यहोरा पुष्टि गर्न खोजेको हुँदा विपक्षीको कार्य जालसाजयुक्त छ भन्ने बहस गर्नु भएको छ । यस सन्दर्भमा विचार गर्दा उक्त निर्णयका केही अंश कालो र केही नीलो मसीले लेखेको भएतापनि अधिल्लो र पछिल्लो वाक्यको पारस्परिक प्रसंगमा तालमेल देखिई सिलसिला तथा वाक्यमा क्रमवद्धता देखिएको हुँदा जालसाजी भन्ने पुनरावेदक वादीको वयान एवं वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ताको जिकीर एवं बहससंग सहमत हुन सकिएन ।

त्यसै गरी गाउँ विकास समिति नगराइनको मिति २०५२।१।१३ को निर्णयले उक्त गा.वि.स.वडा न.६(क) मा अवस्थित सार्वजनिक वडवडिया पोखरी (ब्रम्हस्थान) पोखरीका कि.नं.१५१ वडा नं.६(क) क्षेत्रफल १-५-१० नापी मिति २०२६।३।२९ फिल्डबुकमा जि.प. का उल्लेख भएको र चौहदीको हकमा पूर्व सडक, पश्चिम कि.नं १७१ उत्तर कि.नं.१६० दक्षिण कि.नं ३३५ यति चारकिल्लाभिन्न रहेको पोखरी पूर्व डिलमा पहिला धेरै लामो अवधिसम्म प्राथमिक स्कूल जटही रहेको स्थानमा २०२८ सालमा सार्वजनिक दुर्गा मन्दिरको स्थापना भएको र दक्षिण डिलमा ब्रम्हस्थान (गाउँको देवता) समेत रहेको सो सार्वजनिक पोखरी गा.वि.स.को प.स.२०५०।२०५१.च.नं ५० मिति २०५०।७।१९ को पत्रअनुसार केही व्यक्ति विशेषको नाउँमा सार्वजनिक पोखरी दर्ता गरी दिन मालपोत कार्यालय धनुषाको नाउँमा गरिएको सिफारिश भूलचुकले भएको हुँदा उल्लिखित पोखरी साविक र हालसम्मको प्रमाणको आधारमा व्यक्ति विशेषको नाउँमा

दर्ता नभएको देखिएको हुँदा उपरोक्त लेखिएको मितिमा भूलबाट सिफारिश हुन गएको सो सिफारिशलाई बदर गरी सार्वजनिक दुर्गा मन्दिर र ब्रम्हस्थानको संयुक्त नाउमा दर्ता कायम गर्ने गरी सो सार्वजनिक वडवडिया पोखरी सार्वजनिक कायम गर्ने गरी सम्बन्धित निकायमा जानकारी दिने गरी सर्व सम्मतिबाट निर्णय भएको पाइन्छ । सार्वजनिक रकमबाट उक्त पोखरी जिर्णोद्धार गराउने निर्णयमा वादीमध्येकै सुबालाल चौधरी र सुभद्र चौधरीको उपस्थिति देखिएकोमा उक्त निर्णय बदर गराउन यी वादीले सकेको देखिँदैन ।

हक भन्ने कुरा परित्याग वा समर्पण गर्न सकिन्छ । एक पटक समुदाय वा समाजलाई समर्पण गरिसकिएको सम्पत्ति छुट दर्ताका नाउँमा प्रतिसंहरण गर्न सकिन्न । समर्पण लिखित माध्यमबाटै हुन आवश्यक छैन । दशकौँदेखि सो सम्पत्तिको प्रयोग वगर , वन, जंगल पर्ति, गौचरण, खेलकुद मैदान, पाटी, पौवा, धर्मशाला, औषधालय, विद्यालय, पोखरी र बाटो समेत जस्ता सार्वजनिकरूपमा भईरहेको छ र यो कुरा दावीकर्ताको जानकारीमा छ तथा यथासमयमा सो सार्वजनिक भोगचलनलाई कानूनबमोजिम चुनौती दिइन्न बरु उल्टो आचरणबाट सो सार्वजनिक भोगचलनलाई समर्थन गरी आइएको देखिन्छ भने वादीको सो कार्य समर्पणको परिधिमा पर्न आउँछ । सम्पत्ति व्यवहारतः समाजलाई स्वेच्छिकरूपमा समर्पण गरिएको छ छैन भन्ने कुरामा भने अदालतले तथ्य र प्रमाणलाई सतर्कताका साथ मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यस सन्दर्भमा यस अदालतबाट ने.का.प. २०५५ निर्णय नं ६५२६, पृष्ठ १७२ मा “पिता पूर्वाले निजी प्रयोगको लागि सो पोखरी खनाएको भन्ने पुनरावेदक वादीको दावीलाई मान्ने हो भने तापनि मालपोत नतिरी पोत मिन्हा भएको र त्यस्तो पोखरी धार्मिक सदभावले सवैको सार्वजनिक प्रयोगका लागि समाजमा नै समर्पण गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ । एक पटक समाजलाई समर्पण गरेको भएपछि पिता पूर्वाले नै खनाएको भए पनि त्यसमा छोरा नातिको हक अन्य रैकर जग्गा जस्तो रहिरहन्छ भन्न नमिल्ने” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । यो सिद्धान्तसँग असहमत हुनुपर्ने अवस्था यस मुद्दामा समेत छैन ।

विवादित पोखरीको २०२६ साल पश्चात् मालपोत तिरेको पाइँदैन । भई आएको नक्सामा पोखरीको डिलमा दुर्गा मन्दिर, ब्रम्हस्थान र साविकमा विद्यालय समेत रहेको भनी उल्लेख भई आएको पाइँन्छ । उक्त संरचनाहरू वादीले आफै बनाएको ठोस सबूद प्रमाण पेश गर्न सकेको देखिँदैन । निजी पोखरीको डिलमा दुर्गा मन्दिर तथा ब्रम्हस्थान रहेको अदालतबाट सम्पन्न नक्सामा देखिन्छ, जसमा वादीले विवाद देखाउन सकेको छैनन् । अतः विवादित पोखरी निजी तवरले साविकमा खनाएको अवस्था थियो भने पनि समयक्रममा वादी पक्षबाट सो समाजलाई समर्पण गरिएको भई सार्वजनिक प्रयोगमा रहेको देखिँदा अहिले आएर निजी ठहर्नु पर्छ भन्ने वादी दावी पुन नसक्ने ठहर गरेको

शुरु धनुषा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला मुनासिवै देखिन्छ । यस अदालतबाट निस्सा प्रदान हुँदा उल्लिखित बुँदाका आधारमा कारवाही गर्दा परिणामतः प्रस्तुत मुद्दामा तात्त्विक अन्तर आएको समेत नदेखिँदा निस्सा प्रदान हुँदा उल्लिखित आधारले पुनरावेदक वादीलाई मद्दत पुऱ्याउन सक्ने देखिएन ।

अतः उपरोक्त उल्लिखित आधारहरूबाट यसमा पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी वुभाइदिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : खड्गराज अधिकारी

कम्प्युटर गर्ने : विश्वराज पोखरेल.

इति सम्वत २०६७ साल आश्विन ४गते रोज २ शुभम.....